

נמל צ'באהר - הכניסה של הודו להשפעה גיאופוליטית

מאת ד"ר לורן דגן עמוס

מבט מבס"א, מס' 2,291, 10 ביולי 2024

תקציר: ב-5 במאי השנה הודיעו הודו ואיראן על חידוש השותפות ביניהן בנמל צ'באהר בדרום מזרח איראן. הנמל האסטרטגי הוא שער הכניסה של הודו למרכז אסיה ולצפון אירופה. חשיבותו הרבה נובעת מכך שהוא מאפשר להודו לעקוף את הצורך בשימוש בנמלים של פקיסטן ולאתגר את תוכנית "הפנינים" הסינית שמבקשת לאחוז בנמלים מרכזיים במערכת הגלובלית. שתי המדינות חתמו על הסכם לפיתוח ותפעול הנמל לעשר שנים, לאחר למעלה מעשרים שנה של מגעים סביב הנושא, אשר ידע עליות ומורדות בשל הסנקציות הבינלאומיות על איראן. ההודעה על "החייאת" השותפות מעניקה לנו הזדמנות לבחון את מורכבות היחסים בין שתי המדינות ואת המשמעויות העולות משותפות זו לישראל ולמערכת הגלובלית.

הודו ואיראן: אופורטוניזם דו-כיווני

מבחינה היסטורית עד 2019 נסובו היחסים הביילטרליים בין הודו לבין איראן על התלות האנרגטית של הודו באיראן, ועל התפיסה האיראנית שרואה בהודו מקור להשקעות באיראן ונתיב להתמודדות עם הקשיים הכלכליים ולעקיפת הסנקציות שהטיל עליה המערב. עם זאת, על היחסים בין שתי המדינות מעיבה הסוגייה הסינית, בעיקר לאור ההתקרבות המשמעותית בשנים האחרונות ביחסים בין איראן לבין סין. לאור התפיסה ההודית הרואה בסין את איום הייחוס והאתגר הגאופוליטי העיקרי שלה הדבר מציב בפניה דילמה. התפיסה ההודית, הרואה בנוכחות כלכלית במרכז אסיה אינטרס לאומי משמעותי, יוצרת מורכבות נוספת ליחסים. חשוב לציין כי האיראנים רואים בסיטואציה המורכבת ניצול הזדמנויות ומיקסום רווחים מול סין והודו.

לצד ההתקרבות ההודית לאיראן, הודו לא זנחה את יחסיה עם ישראל, יחסים שרק הולכים ומתהדקים ונדמה כי תחת ראש הממשלה נרנדרה מודי, הודו מצליחה לאזן שלל מערכות יחסים מדינתיות שעשויות להראות במבט ראשון כסותרות וצולבות. הדרך להסביר סתירה לכאורה זו, היא בהבנה כי הודו מנהלת את יחסי החוץ המגוונים שלה, בראייה אגוצנטרית גרידא ולכן מקלה ראש באינטרסים של מדינות אחרות. על רקע הבנה זו יש לנתח את ההשפעה האפשרית של התקרבות בין הודו לבין איראן על היחסים המדיניים והביטחוניים בין הודו לבין ישראל. כיום יש תחושה בהודו כי הם מספיק חשובים

במערכת הגלובלית ולכן הם יכולים להרשות לעצמם להתעלם ממארג היחסים של מדינות אחרות ולהתנהל באופן עצמאי.

את יחסי הודו-איראן ניתן לתאר בתמצית כאופורטוניזם דו-כיווני. היחסים בין שתי המדינות החלו בשנות החמישים של המאה העשרים, מעט לאחר קבלת העצמאות של הודו, ונשענו על מסורת היחסים החמים בין העם הפרסי לבין העם ההינדואי. עם זאת, היחסים בין המדינות ידעו גם תקופות שפל, בעיקר בתקופה שלאחר המהפכה האיסלמית באיראן, עת איראן הביעה תמיכה בפקיסטן וקראה לעצמאות חבל קשמיר, אזור שנוי במחלוקת בין הודו לבין פקיסטן. עם השנים היחסים בין המדינות הלכו והשתפרו, בעיקר מאז ראשית המילניום, על רקע שיתוף הפעולה ביניהן בהתמודדות מול הטאליבן באפגניסטאן.

לשיפור ביחסים בין המדינות תרמה גם העלייה ביחסים הכלכליים ביניהן, יחסים שהתבססו על היותה של איראן עד 2019 ספקית הנפט השנייה בגודלה להודו, לאחר רוסיה. החברות המשותפת בפורומים כלכליים בין-לאומיים, כגון ה-SCO, ארגון הסחר של שנחאי, או החברות המשותפת ב-BRICS הארגון הלאומי למערב, סייעו לחיזוק היחסים. אולם יחסים כלכליים אלו עמדו תמיד אל מול האתגר והאילוצים שהציבו הסנקציות שהטיל המערב על איראן. על רקע זה, נכונות שתי המדינות להשלים את הסכם נמל צ'באהר היא נקודת ציון חשובה בהתפתחות היחסים ביניהן, שכן חשיבותו חורגת מהמשמעויות הכלכליות.

נמל צ'באהר והגיאופוליטיקה ההודית

ההסכם מעלה את היחסים הבילטרליים בין המדינות לדרג חדש ומכניס לתוכם ממד של שותפות אינטרסים אסטרטגית. נמל צ'באהר בנוי בפועל משני נמלים נפרדים - "שאהיד קלנטרי" ו"שאהיד בהשתי", בכל אחד מהם חמישה מקומות עגינה, אותם איראן שואפת להרחיב ולפתח. תוכניות לפיתוח הנמל החלו עוד ב-1973 בתקופת השאה והתעכבו בשל המהפכה האסלאמית באיראן. ב-2003 החלו הודו ואיראן במגעים מחודשים סביב התוכנית המשותפת לפיתוח הנמל, אך מגעים אלו ידעו עליות ומורדות בשל הסנקציות שהוטלו על איראן, והמשא ומתן דשדש. במאי 2016 חתמו שתי המדינות על הסכם לפיו הודו תשפץ את אחת המעגנות בנמל "שאהיד בהשתי" ותבנה בנמל מתקן טיפול במכולות באורך 600 מטרים.

הודו גוזרת יתרונות כלכליים רבים מהסכם נמל צ'באהר שכן שדרוג הנמל יצור גישה בינלאומית לנתיב צפון-דרום שיחסוך בזמן ועלויות הובלה בין הודו לבין אירו-אסיה. הערכות הן כי נמל צ'באהר יביא להפחתה של כ-60% בעלויות המשלוח ויצמצם במחצית את זמן המשלוח מהודו למרכז אסיה. בנוסף, הנמל יאפשר סחר מהיר וזול יותר בכ-30% של הודו עם רוסיה, בהשוואה לנתיב תעלת סואץ המסורתי ובהתאם, הערכה היא כי עקב כך יגדל הסחר בין הודו לבין רוסיה.

בשל התלות הגדולה של הודו בייבוא אנרגטי יש חשיבות לנוכחות הודית בנמל שתחזק את הביטחון האנרגטי של הודו, שכן הנמל יפתח בפניה פוטנציאל למקורות אנרגיה נוספים. עד כה נסמכה הודו על רוסיה כספקית מרכזית של נפט גולמי, לצד יבוא נפט ממדינות המפרץ. נכון לעכשיו הודו מקפידה על ציות למשטר הסנקציות, בשל יחסיה עם ארצות הברית, אולם הפוטנציאל האנרגטי ברור. איראן היא מקור פוטנציאלי לאנרגיה זולה וקרובה להודו יותר מכל מקור אחר, ונמל צ'באהר משקף את הפוטנציאל הענק לסחר אנרגטי בין המדינות. יתר על כן, הנמל מעניק להודו גישה ישירה לייבוא נפט וגז, ללא תלות במצרי הורמוז שאינם יציבים מבחינה ביטחונית. פיתוח נמל צ'באהר צפוי לסלול את הדרך לפרויקטים עתידיים בתחום האנרגיה, כגון צינור תת-ימי בין איראן לבין הודו, שיאפשר יבוא גז טבעי להודו ישירות מאיראן וממרכז אסיה. בראייה ההודית,

ההסכם נועד בעיקר להרחבת הזדמנויות כלכליות ומסחריות עבורה במרכז אסיה, ולאפשר זרימה מהירה וזולה יותר של אנרגיה, יותר מאשר חיזוק יחסיה עם איראן.

חשיבותו של נמל צ'באהר עבור הודו עולה על הפוטנציאל הכלכלי וטמון בפוטנציאל שלו לקשר אותה למרכז אסיה, אירופה ורוסיה, ולהוות מנוף נוסף לחיזוק השפעתה הגיאופוליטית. הנמל יאפשר להודו נתיב סחר חלופי קצר יותר עם אפגניסטאן ומשם לשאר מרכז אסיה, בכך יחזק הנמל את השפעתה ועמידתה הגיאופוליטית של הודו במרכז אסיה, תוך עקיפת פקיסטן, יצירת נוכחות מוגברת בעורפה, ויצור פגיעה כלכלית בה. לדוגמה, מעבר בנמל צ'באהר יאפשר להודו גישה ישירה לבסיס חיל האוויר שהיא מחזיקה בטג'יקיסטן.

הודו בנמל צ'באהר והשלכות על ישראל

חתימת ההסכם בין הודו לבין איראן לא חמקה מעיני ארצות הברית שהגיבה לכך בהצהרה של מחלקת המדינה, שהדגישה כי ההסכם אינו משחרר את הודו מאחריותה לקיום הסנקציות על איראן. אולם, נראה כי הצהרה זו לא גרמה להודים להסס, או לשקול מחדש את ההסכם. בתגובה להצהרה האמריקנית, אמר שר החוץ ההודי, ג'יישנקאר, את הדברים הבאים: "I think it's a question of communicating, convincing and getting people to understand that this is actually for everyone's benefit. I don't think people should take a narrow view of it"

תגובה לקונית הודית זו משקפת את מעמדה הייחודי של הודו במערכת הגלובלית כיום ואת יכולתה לאזן ולבלום לחצים שונים על רקע התחרות הגוברת בין המעצמות. בדבריו מבטא שר החוץ ההודי את התפיסה ההודית העדכנית, שרואה את הודו כמדינה שמסוגלת לא לציית גם למעצמות כמו ארצות הברית, זאת בשל חשיבותה למאבק הבין מעצמתי בין ארצות הברית לבין סין.

חתימת ההסכם בין איראן לבין הודו עברה תחת הרדאר של ממשלת ישראל העסוקה במלחמה האזורית ובענייניה הפנימיים. בזמנים רגילים הסכם שכזה היה עשוי להדליק נורות אדומות במערכת הביטחונית והמדינית בישראל. אולם למרות החשש, אין לראות בהסכם נמל צ'באהר שינוי מהותי ביחסי ישראל-הודו, או בעמדתה המסורתית של הודו, אשר מנהלת את יחסיה עם איראן כאילו אין את ישראל ואת יחסיה עם ישראל כאילו אין את איראן. בהתאם לכך, לאלו הסבורים כי למעורבות הגוברת של הודו מול איראן עשויה להיות השפעה על נכונותה להוות מנגנון מאזן בין ישראל לבין איראן, צפויה אכזבה. הודו נמנעת מסורתית מהתערבות בסכסוכים בינלאומיים שלא משרתים את האינטרסים הלאומיים שלה. ניסיון העבר מלמד כי כך המצב גם כעת. לכן, בכל הנוגע להתקרבות הודו לאיראן בהקשר נמל צ'באהר, יש לראות בהסכם את מה שהוא: אופורטוניזם דו-כיווני שלא מאיים על יחסיה החמים של הודו עם ישראל.

ד"ר לורן דגן עמוס חברת פורום דבורה, מרצה ומתרגלת במחלקה למדע המדינה והמדור לזרועות הביטחון. חוקרת מדיניות החוץ והביטחון של הודו והמרחב ההינדו-פסיפי.